

"DISHARMONİK BİR VARLIK OLARAK İNSAN"

Tomris Mengüsoğlu

Takiyettin Mengüsoğlu'nun felsefe çalışmalarının ana problem alanı, bilindiği gibi felsefi antropolojidir, insan felsefesidir. O, çalışmalarını, "insanın varlık yapısı ve niteliklerini ele alan ontolojik bir felsefe" olarak nitelendirir. Bunun anlamı, insan olaylarının fenomenlerini ele alırken, açıklamalar için, önceden kabul edilmiş bir kavramdan, ya da kavramlardan, onyargılardan değil, (akıl, geist, kültür, toplumsallık, teknik yaratıcılık gibi), insanın bütünlüğü ile ortaya çıktığı fenomenlerden, bu fenomenlerin fenomenolojik betimleme ve çözümlemelerinden hareket edilmesidir.

"İnsan felsefesi" adlı kitabında bu tür on yedi fenomen alanı ele alınmıştır. Bunlar bölüm başlıkları ile şunlardır: bilen bir varlık olarak insan, Yayıp eden bir varlık olarak insan, değerleri duyan bir varlık olarak insan, tavir takinan, önceden gören, ve belirleyen, isteyen, özgür olan, tarihsel olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, çalışan, eğiten-egitilen bir varlık olarak insan, devlet kuran, inanan, sanatın yaratıcısı olan, konuşan ve son olarak da biopsik bir varlık olarak insan. Daha da cogaltılabilecek olan bu fenomenler, yeryüzünde insan varlığı ile birlikte ortaya çıkan fenomenlerdir; ve özellikleri, insanın parçalanmasına, ruh, beden, tin, bilinc gibi parçalara ayrılmasına gerek göstermemeleridir.

İnsanın bütünlüğü ile, ruhu, bedeni, bilinci ve tinsel özellikleri ile ortaya çıktığı bu fenomenler, bilgi, sanat, teknik, devlet kurma ve bütün oteki başarıları bir bütünlük gösterirler ve uygarlık düzeyleri ve çağları ne olursa olsun, bütün insan topluluklarında ortaya çıkarlar. Bu yüzden de bunlar, bu tanıdığımız insanın, bu tanıdığımız dünyada yaşayabilmesi, hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan "varlık koşullarıdır"dir. Aynı zamanda onun kendi başarılarıdır.

Bu başarıların özü, birinci olarak, insanın yaşama koşulu olmaları; ikinci olarak tarihsel olmaları, yani oluşup gelişmeleri; üçüncü olarak da artı bir değer olarak doğal varlığa katılmaları fakat doğadışı olmalarıdır. Bu yüzden ki, doğanın herhangi bir noktasında, yeryüzünün herhangi bir katmanında rastladığımız yontulmuş bir taş parçası, üst üste konmuş taşlar, dikilmiş bir sütun, yakılmış bir ocagin izleri, bizi insan denen varlığın geçmişteki ayak izlerine götürür. Bu izler doğa içindedir, fakat doğal olmayan tarihin izleridir.

Mengüsoğlu, insan felsefesinde, yukarıda sayılan fenomenler arasında, insanın disharmonik bir varlık olmasını, ayrı bir bölüm halinde ele almıştır. Çünkü o, disharmonik, uyumsuz bir varlık olmasını, onun bütün başarılarının temeli olarak, fenomen betimleme ve çözümlemelerinde saptar.

Disharmoni, antagonizm, uyumsuzluk, insanın bir başarısı değil, onun biopsik yapısı, konuşma yeteneği, dili gibi insanla birlikte ortaya çıkan, insanın bir varlık özelliği, varlık yapısının bir niteliğidir.

Disharmoni ve harmoni problemi, insan felsefesinin ikinci cildi olan "İnsan ve Hayvan,

"Dunya ve Cevre" adli kitabinda insanin ve hayvanin varlik yapisinda ortaya cikan karsit fenomenlerin incelendigi yazisinda ele alinir. Insanla hayvan arasindaki apayrilik, temelini hayvanin harmonik, insanin disharmonik bir varlik olmasinda bulur.

Insandaki disharmoninin temeli, onun biopsisik varlik yapisindadir; nasil ki, hayvanin harmonik bir varlik olmasi da onun yapisal bir ozelligidir.

Yuzyilimizda, hayvanlar hakkindaki klasiklesmis gorusleri kokunden degistiren, butunlukcu hayvan arastirmalarına gore (Mengusoglu'nu cok etkileyen Uexkull ve Konrad Lorenz'in adlarini ozellikle vurgulamaliyiz), hayvanin algı dünyasi ile etki dünyasi, tam uyumlu bir butunluk gosterirler. Bunun sonucu olarak hayvan dunyada degil, kendi cevresi icinde yasar. Birbirini tam karsilayan algı ve etki cemberi icinde, yasamasi icin gerekli olan seylerin, besini, dusmani ve cogalması disindaki hicbir sey fark etmeden, harmonik bir hayat surer. Doganin kendisine verdigi, onceden belirledigi çevre icinde yasar, kendi turunun bir gecit noktası olarak beslenir, cogalir ve olur. Insanla hayvan arasinda benzerlikler karsilastirmak yapmak, bilimsellikten uzak olan hayvan dostlarının duygusal bir tutumundan baska bir sey degildir.

Mengusoglu'nun kendi ontolojik temelli insan felsefesinin baslangiclarini gordugu Kant'a gore de, doga hayvana hayatini kolayca surdurmesi icin cok comert davranmis, insana ise uvey evlat gozuyle bakmistir. Onu ciplak, korumasiz olarak dunyaya salivermis, ondan sanki yasamasi icin gerekli olan her sey kendisinin yapmasini istemistir. Bu bakimdan insan, bir yandan yoksunluklar, ote yandan, olanak olarak bir fazlaliklar varligidir.

Bu olanakların, fazlalıkların temeli, ondaki antagonist nuvelerdir: Yapıcı olma, bunun tersi yıkıcı olma; bunun tersi kötü olma, korkunc olma; baris ve savas gibi karsitliklar, onun varlik yapisinin ona has olan nitelikleridir. Antagonizm, onun "basarilarinin" (basarılara olumlu ve olumsuz olan her sey girer) yoneticisi ilkesidir.

Bu basarılar, degerlere ve anlam verme ve gerceklestirmeye dayanan "kultur ve uygarlık" dedigimiz tarihsel alanı olusturur.

Dogadaki olusun yoneticisi ilkeleri, doga bilimlerinin arastirip saptadigi doga yasalaridir. Bu yasalar, anlam ve degerlere karsi kor determinasyonlardır. İlk kez insanda, kor doga yasalarına bir arti deger olarak katilan anlamverme ve gerceklestirme, degerler ortaya cikar ve bir tarihsellikten soz edilebilir. Tarihsel olusun yoneticisi ilkeleri, (mekan, zaman, gelenek, dil yaninda) degerler, vital ve yuksek degerlerle bezenmis ideler, gorus tarzlaridir. Tarihsel olusun yoneticisi ilkeleri, (mekan, zaman, gelenek, dil yaninda) degerler, vital ve yuksek degerlerle bezenmis ideler, gorus tarzlaridir. Tarihsel alan, kendisini bize gosterdigi gibi, arkasinda insan aktivitesi bulunan karsit degerlerin, idelerin bir carpisma alanidir. Eger insan antagonist nuveleri besleyen disharmonik bir yapida olmasaydi, O, cayirda otlayan koyunlardan farksiz olacakti (Kant).

Insana insan olma onurunu kazandıran yuksek degerler, onun, bu degerlerin tersini de yapabilme olanagini tasimasindandir. Ozgurluk ve sorumluluk, bu noktada bir postulat olmaktan cikar, bir gerekliliktir.

Insan, tarihi boyunca, kotu yanini silerek iyi yanini ve sadece iyi yanini gelistirme olanaklari aramistir. Kendisini oradan oraya surukleyen, mutsuz eden disharmoniden kurtulmanin yollarini, mutlulugu aramistir. Kendisine sinir koymak icin tanrilar icat etmıs, yoneticı gucler, yasalar aramis, devletler kurmustur. Cennetten kovulma mitosu, cennete, bu dunyada geri donme umudu, onun insan olma cabalari bakimindan bir paradokstur.

Kutsal kitaplarin dile getirdigi bu mitos, insanin bilme itkisinden dolayi cennetten kovulmasi, yani harmoniden, mutluluktan yoksun birakilmasi, buna karsilik yabancı bir dunyanin, onun alinteri karsiligi ona verilmiş olma paradoksu, insanin en temel ozunun mitoslasterilmesidir. Ozundeki antonizm ve disharmoninin, olumsuzlanmasi, yadsinmasidir.

Denebilir ki, insan sanki bildigimiz tarihi boyunca, insan olmanin yukunden kurtulmak ıcın, dinler icat etmiş, aslında kendisine bier ayrıcalik olarak verilen ozgurlugu ve sorumlulugu, ozlemlerinin bir idesi olarak, olumsuz, mutlak ve sonsuzca adil bir varliga, tanriya yuklemek istemistir. Bu durum insanin tarihi boyunca yasadigi bir paradokstur.

Insan olmayi antagonizm ve disharmoniye sahip olma ayrıcaligi olarak goren Mengusoglu, arastirmalarinin sonunda soyle bir soru sorar: İnsani harmonik bir varlik yapmak isteyen dinler, onu hayvana mi yaklastirmak istiyor? Bu soruyu Kant'in yukarda sozu edilen bir dusuncesi ile yanitliyor: Disharmoninin ortadan kalkmasiyla, insanla cayirda otlayan koyunlar arasindaki fark ortadan kalkardi. Ve su dusunceyi ekliyor: Fakat ne insan hayvan ne de hayvan insan olabilir. Cunku insanla hayvan arasinda derece farki degil, ozsel bir fark vardır.

Mengusoglu'na gore, antagonizm ve disharmoni insanin insan olmasinin yani degerinin kaynagi, yaratmalarinin olanak temeli, dunyaya acilmasinin olanagidir.

***

Tanri postulatına siginan insan, ozgurluk ve sorumlulugunu tanriya yukleyerek, varlik yapisindeki disharmoniden kurtulma yolu aradi. Fakat dinler, insanin bu ozlemini, onun varlik yapisini degistiremedikleri icin, yerine getiremediler.

Insan aklinin kesfi ve buna bagli olarak insanin kendisinin ozgurluk ve sorumlulugu yuklenmeye hazir olmasi ile bilim ve teknik cagi basladi. Bilim, insana, bir obur dunya yerine, bu dunyada rahatlik vaat etti. Aydinlanmanin sinirsiz iyimserligi bilimle butun problemlerin cozulecegine inaniyordu. Gerçekten bilim, gelistigi ulkelerde, hayat kosullarının iyilesmesini, gecen yuzyillarin hayal bile edemeyecekleri, ya da ancak hayal edebilecekleri bir duzeye cikardi. Ancak onceden gorulmeyen sey, basarilarinin da , insanin kendisi gibi kendisi gibi cift degerli olmasiydi. Bilim ilerledikce, doga guclerine egemen oldugu, onlari kullandigi, tukettigi olcude, dunyanin ve insanin da hayat damarlarini tuketiyordu. Ama ne insandaki, ne de insanin bir parcasi oldugu varliktaki celiskiye tuketebiliyordu: yaptikca yikiyordu. Paradoks gittkce katmerleniyordu. Simdi bilim, sihirbazin ciragi gibi, baslattigi temizligin her seyi silip supurmesine dur diyecek sihirli sozcugu ariyor, ama onu artik unutmusa benziyor.

Bilimle din arasındaki ortak yanilgi, dunyanin ve insanin varlik yapısına ait olan karsitlik, celiski ve paradoksun yok edilebilecegi sanisiydi.

Din bunu gunah kavrami ile karsiliyor, tanriya inanma ve boyun egme ile ortadan kaldirmaya calisiyordu. Bilim, karsitlik, celiski ve paradoksu yanilma, hata olarak goruyor; insan aklinin kullanilmasinin ilerlemesi ile ortadan kalkacagina inaniyordu. Bunun bir sonucu olarak, bilim en yuksek ilkesinde, insanin dunyadaki cesitliliği bir ve en yuksek bir ilke ile aciklama gereksinmesine yanit verecek olan ilkeler pesine kosuyor; coklugu, karsitligi, celiski ve paradoksu bilginin sinirlari disina atmaya calisiyordu. Bilgide karsilasilan karsitliklar ve celiskiler, hata olarak ya da anlamsizlik, antinomi ve paradoks olarak, aklın ve bilginin sinirlari disina atiliyor. Cunku, celiski, karsitlik ve paradoks, varliga ait bir yapı ozelligi olarak gorulmuyor; onlar, insanin bilme, gorme, algilama yeteneginin sinirli olmasından, ya da yeteri kadar gelismemis, yetkinlesmemis olmasından dolayi dustugu hata, yanilgi bir olmaması gerekendir.

Paradoksu, karsitlik ve celiskileri hatali bir gorus, kotuyu insanin zayifligi ya da yanilgisi olarak goren, onlara varlikta bir korrelat, bir varlik tarzi tanimayan klasik goruse gore, en yuksek degerler, iyilik, guzellik, hakikat ve ozgurluk, ayni zamanda en buyuk guce sahiptirler. Iyilik, guzellik ve hakikatin en sonunda zafere ulasacak olan, her seyın ustunde parlayan bir tanrisalliga, bir gucu vardir. Tarih, bu guclu degerlerin insan bilincine islemesi sayesinde, insanin ozgurlesmesinin, ya da soz konusu ise, tanrisal devletin kurulmasinin bir tarihi olacaktır.

Antik Cag'dan beri, bu dusunce cizgisi disinda kalan pek cok dusunurun gelip gecmis dusunceleri, caga uygun olmayan dusunceler olarak, bir kenara atilmistir. Ana yol degismemis, mantigin ozdeslik, celismezlik ve tertium non datur ilkesi sarsilmamistir.

Ancak yuzyilimizin baslarinda, Husserl'in felsefi dusunceyi cikmazdan, kurtaran "fenomenlere donelim" cagrisindan sonra, bu cagriya uyarak yol arayan filozoflar, bunlardan birisi olan Nicolai Hartmann'in intentio recta tutumu ile, cagimizin yeni yeni fark etmeye basladigi yeni bir yol acildi: Karsitlikların, cok degerlilik ve paradoksun yolu.

Bu yeni yolun en onemli basarisi, Hartmann'in yeni ontoloji ve icerikli degerler ethigidir. Ancak Hartmann'in tam anlami ile anlasilmasi icin, insanin, gercekligin tek boyutu olmadigi gorusunu, kaninda, caninda yasaması gerekiyordu. Oyle gorunuyor ki, simdiye kadar etik alanında varilan bosunaligin dunya capında tekrar yasanması yetmedi; bilginin ve teknigin ilerlemesinin, dunyanin fizik dengesini bozma derecesine ulasması gerekti.

Matematigin ilkelerinin ve mantiginin somut dunya ile tam ortusmedigi bilgisine, gercekligin celiskisiz tek boyutlu bir dogru ve hakikat yonunde, tek katmanli olmadigi, anlayisinin da eklenmesi gerekiyordu. Aslina her cagda, sanat bunu gostermistir, gosteregelmektedir. Kavramların degil, yasamanin, somut olanin, sezginin dunyasi olan sanatın, insani varolussal bir yakalama ile sarsması, onu dunyanin yapisal celiski ve paradokslari icine cekmesi bundandır. Dunyayi derinden yasayan her insanin, sanatla olan

iliskisi olan herkesin boyle bir deneyimi vardir. Ancak bu, kisilerin yasantisi olarak, o kisilerde kalir; belki sanatla dile getirilir; ama sanatın etkisi, genel olarak sinirli ve bir bosalma ani olarak gelip gecicidir.

Bilim ilkeleri degismedikce kendi yolunda yurumek zorundadir., ama felsefenin durumu baskadir. O, her zaman onculuk edendir. Hartmann'in ontolojisinin, tabakalar teorisinin, varlik determinasyonlarının ozu, determinasyon orgusunun mantiksal yapisinin halis bir tertium datur oldugudur. Baslangicta, varlikta bir kaos meydana getiriyor diye bir yergi konusu olarak gorulen bu ozellik, simdi varligi fenomenlere uygun aciklamanin yepyeni yolu olarak goruluyor.

Kopernik'in gunes merkezli evren horusu, gercek bir devrimdi. Kant, "insanın anlayis yetenegi, yildizlara devinim yollarini dikte eder" demekle, bilgi alaninda, Kopernik devrimini yinelemisti. Simdi klasik gorusu tersine ceviren Hartmann'in gorusu, Bati'nin dusunce tarihinde ucuncu Kopernik devrimidir.

Hartmann'in kategorial analizlerinde varlik tabakalarini yoneten ilkelerin, kategorilerin bir karsitliklar orgusu oldugunu gosterdigi gibi, varliktaki guc dengesini de tersine ceviriyo. Yuksek degerler sferi en gucsuz olan sferdir. Ustelik harmonik degil, disharmoniktirler. Isa'nin unlu cumlesi, tersine cevrilmelidir. Isa olum korkusu icindeyken, kendisini bekleyen ogrencilerinin, Hiristiyen dininin unlu azizlerinin, kendilerini tutamayip uyumalari karsisinde, "Ruh istekli ama beden zayif" der. Halbuki guclu olan beden, zayif olan ruhtur.

Butun varlik tabakalari insanda birlesirler. Fakat butun tabakalarin insanda birlesmesinden dolayi, insan daha guclu degil, tersine direnclere daha acik, daha kirilgan, daha zayıftir. Cunku hicbir enerji merkezi, gucu olmayan, gerceklesip gerceklesmemeye karsi ilgisiz olan degerler sferi de, oteki varlik tabakalari gibi celiski ve karsitliklar tasir. Bu bakimdan ozgurluk, sevgi vb. gibi yuksek degerlerin gerceklestirilmesi, insani harmonik bir hayata, uyum ve mutluluga ulastirmaz, tersine uyumsuzluga, mutsuzluga goturur. Trajik olanan kaynagi da bu. Ama insan bundan vazgecemez ve insan olmanın guclugu ve degeri de buradadir. Denebilir ki, insan hicbir cagda, cagimizda oldugu kadar, kendi deger ve olanaklarının olumlu yanlari yaninda, olumsuzluklarının da bilincine varmisti.

Felsefe Tartismalari, 19. Kitap, Nisan 1996